

DİNDAR İNSAN ALGISI ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

 Emine Dilşad AKÇA^a

 Mualla YILDIZ^b

Öz

Bu çalışmanın amacı bireylerdeki dindar insan algısının belirlenmesini kolaylaştıran bir ölçme aracı geliştirmektir. Dinlerin inananlarına sosyal yaşamlarını düzenleme, yaşam zorluklarıyla baş etme gibi konularda yol gösterdiği bilinmektedir. Aynı dine inansalar da bireyler farklı yaşam tecrübelerine sahip oldukları için din ve dindarlık ile ilgili kavramları ve tanımlamaları çok farklı yapabilmektedirler. Bu bağlamdan yola çıkılarak Türkiye’de dindarlığın nasıl algılandığını değerlendirebilecek bir ölçek çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilk olarak, 105 katılımcıya dindar insan kavramından ne anladıkları sorularak 145 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur ve alan uzmanların görüşleri alınmıştır. Uzman görüşleri ve kullanılabilirlik ilkesi göz önüne alınarak eldeki maddeler 41 e indirilmiş ve pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada 98 kişinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde 41 madde ile açımlayıcı faktör analizi yapılmış, KMO Bartlett katsayısı 0,959, serbestlik derecesi 406 ve anlamlılık $P < 0,005$ bulunmuştur. Analiz sonucunda dört boyutlu, varyansı %59,6 olan 35 maddelik bir yapı elde edilmiştir. Elde edilen ölçeğin uygulamasından (N= 426) sonra SPSS programı ile açımlayıcı, LISREL programı ile de doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, 35 maddeli ve dört boyutlu bir ölçek olduğu doğrulanmıştır. Her bir boyuttaki maddenin faktör yük değerleri 0,48 ile 0,85 arasında değişmektedir. Dört boyutun açıklayabildiği toplam varyansın %57,03 olduğu görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinde ise ($X^2/df = 1,89$; RMSEA=0,046; NFI = 0,97; CFI = 0,99; GFI = 0,84) ve elde edilen değerlerin dört boyutlu ölçek ile uyum sağladığı görülmüştür. Ok’un (2011) Dinî Tutum Ölçeğiyle geliştirilen ölçek arasındaki ilişkiye bakıldığında, alt boyutlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışma sonucunda dindar insan algısını ölçebilecek dört boyutlu

* Bu çalışma, “Dindar İnsan Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması” (2019) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Ankara Üniversitesi, dilsatakca@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, muallayildiz@ankara.edu.tr

ölçeğin iç tutarlılığının güvenilirliğini gösteren KMO=0,957 olarak tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din psikolojisi, dindarlık, ölçek geliştirme, dindar insan algısı, dindarlığın boyutları.

THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS PERSON PERCEPTION SCALE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

The aim of this study is to develop a measurement tool that facilitate the determination of religious human perception in individuals. Firstly, an item pool of 145 items was formed by asking open-ended questions in the study; a pilot study was carried out after taking expert opinions. The pilot study was conducted with the participation of 98 people, and in the exploratory factor analysis which started with 41 items, a four-dimensional scale with 35 items was obtained. After the survey (N=426) had been carried out, a four-dimensional and 35 point scale was confirmed by both exploratory and confirmatory factor analysis with the SPSS program. Factor load values for items of each size change between 0.48 and 0.85. It can be seen that the total variance that the four dimensions can explain is 57.03%. Then, a confirmatory factor analysis was carried out ($\chi^2/sd= 1.89$, RMSEA=0.046, NFI = 0.97, CFI = 0.99, GFI = 0.84) and it was observed that the obtained values fit with the four-dimensional scale. Ok (2011) when looking at the relationship between the Religious Attitude Scale, a significant relation was found between the scale obtained with each sub-dimension. At the end of the study, KMO that shows the reliability of the internal consistency of the four-dimensional measurement tool which can measure religious human perception was obtained as 0.957.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Dinlerin insan hayatında sosyal yaşamı düzenleyen, bir yaratıcının varlığı gibi somut olarak bilinmeyenler hakkında bilgilendiren, vaatleriyle yaşam zorlukları ile baş etmeye çalışanlara cesaret veren yanları düşünüldüğünde çok yönlü etkileri olduğu açıktır. Dinlerin insan hayatındaki bu çok yönlü etkisi kişilerin dünya görüşleri doğrultusunda dini, kimi zaman mutluluk kaynağı kimi zaman sorun kaynağı olarak algılamasına yol açmıştır (Van der Merwe, 2010: 1-8). İnsanoğlunun din ile ilişkisini açıklamak için yeni kavramlar üretilmeye halen devam etmektedir. Günümüze kadar *din* olgusu üzerine yapılan çalışmalarda pek çok tanımın ortaya konduğu görülmektedir. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde *din* kelimesi tanımlanırken

ilk anlamı; 'Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurum, diyanet' şeklinde verilmektedir (TDK, 2019).

İslam dininin kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de *din* kelimesinin geçtiği surelerin iniş sıraları dikkate alınarak incelendiğinde, Mekke ve Medine'de inen ayetlerde *din* kelimesinin neredeyse birbirine eşit sayıda yer aldığı görülmektedir. Mekke döneminde gelen ayetlerde *din* kelimesi ile sorumluluk, hesap, tevhit ve teslimiyet vurgulanmaktadır (Fâtiha 1/4; Zâriyât 51/6, Beyyine 98/5) (Tümer, 1994: 312). Tanımlardan ve *din* kelimesine yüklenen anlamlardan yola çıkılarak, bu çalışmada *din* insanın inandığı yüce güç ile bağıny ifade etme şekilleri olarak ele alınmaktadır.

A. Toplumdaki Dinî Yaşam Biçimlerinin Sınıflandırılması

Bireylerin dinî yaşamı değerlendirilirken hem bireysel tutum ve davranışları hem de toplumda yaşayan *din* ile uyumları temel alınarak isimlendirilmiştir (Çarkoğlu ve Toprak, 2000: 42; Günay, 1998: 401; Karacoşkun, 2004: 35).

Batıda dindarlık sınıflaması konusundaki ilk göze çarpan ayırım William James'e aittir. 1902'de yazdığı "Dinî Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde dinî yaşamı bireysel ve kurumsal olarak ayırmıştır. James, kişinin kilise gibi yerlerde toplulukla yaptığı ibadetleri ve ritüelleri kurumsal, kişisel olarak dua etme ve duygusal olarak kendini Tanrı'ya yakın hissetmeyi bireysel dindarlık olarak isimlendirmiştir. Dindarlığın boyutları araştırmalarında Allport (1967)'un içsel ve dışsal dindarlık ayırımı, *din* yaşandığı boyutlar açısından Glock ve Stark'ın (1966) inanç, ritüel (davranışsal), tecrübe, bilgi ve etki boyutları oldukça rağbet görmüştür. Aynı zamanda bu ayırımlar ölçme araçlarının boyutları haline getirilerek dindarlığın ölçümünde de kullanılmışlardır.

İslam dünyasında da dindarlık konusunda yapılan isimlendirmeler ve tanımlamalar her zaman tartışılmış, birbirinden farklı tipolojiler geliştirilmiştir. Fakat *din* yaşandığı boyutlar konusunda inanç, ibadet ve ahlâk boyutları İslam bilginleri tarafından genel olarak dinî yaşamdan bahsedilirken en sık kullanılan ayırım olmuştur (Gazzâli,1975; İbn-i Sina, 2017).

Bu konu hakkında tanımlama geliştirenlerden biri de İbn Sînâ'dır. İbn Sînâ, "İşaretler ve Tembihler" kitabının "Ariflerin Özellikleri" bölümünde inanan bireylerin dinini yaşayış biçimlerine göre üçlü sınıflandırmasına yer vermektedir. Bu sınıflandırmada; dünya malından yüz çeviren kimse 'zahit', ibadete düşkün kimse 'abid', aşkın âleme yönelen kimse 'arif' olarak

isimlendirilmektedir (İbn-i Sina, 2017: 182).

Dine yaklaşım biçimine göre Hilmi Ziya Ülken, inanan insanın imanına ilişkin üç ayrı tiplere belirlemiştir. İnanç şekli daha çok sağduyu sezgisine ve taklide dayananları *kömürcünün imanına* sahip olanlar (Ülken, 1958: 230; Ülken, 1963: 54), kanılarını inanç öğretilerinden çıkaranları *kelamcının imanına sahip olanlar*, eleştirel akli temel alarak doğru olmayan bilgileri inancından temizleyebilenleri *felsefecinin imanına* sahip olanlar şeklinde isimlendirmiştir (Tan, 2018: 629).

Türkiye’de yapılan çalışmalarda da dinî yaşam konusunda çeşitli isimlendirmeler ve kategoriler ortaya konulmuştur. Mehmet Taplamacıoğlu’nun “Türkiye ‘de Dinî Hayatın Yoğunluğunun Tespiti” isimli alan araştırmasında ibadet sıklığı ve tutucu tutum göz önüne alınarak kişiler; ‘gayri amil’, ‘idare-i maslahatçı’, ‘dini bütün veya amil’, ‘sofu’ ve ‘softa’ olmak üzere 5 kategoriye ayrılmıştır (Taplamacıoğlu, 1962: 145).

Özbaydar (1970), Kuhlen ve Arnoki’nin (1944) çalışmalarından hazırladığı 53 maddeyi İslam dini esaslarına uygun bir şekilde düzenlemiş ve üçlü Likert olarak ölçek haline getirmiştir. Yapılan ilk uyarlama çalışmalarından biri sayılabilecek olan bu çalışma, dinî esasları derinlemesine değil genel konular üzerinden ele alan maddelerden oluşturulmuştur. Maddelerin 18’i Tanrı inancını ele alırken 35’i din inancını ele almaktadır. Bireylerin maddelere katılım derecelerine göre dinî inançları, “*kuvvetle rasyonel, orta derecede irrasyonel, orta derecede rasyonel ve kuvvetle rasyonel*” olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştır (Özbaydar, 1970:19-20-21).

Günay 1978’de doçentlik çalışmasında dindarlığı sosyolojik bir yaklaşımla ele almıştır. Çalışmasındaki dindarlık tipleri; dinî yaşamında geleneksel halk kültürünün kalıplaşmış yargılarının hâkim olduğu ‘*geleneksel halk dindarlığı*’, hurafelere ve batıl inanç öğelerine dindarlığı içerisinde yer vermeyen ‘*seçkinlerin dindarlığı*’, dinî inanışlarını günlük hayatına yansıtmadığı halde, dini yalnızca Yaradan ve kul arasındaki kutsal bağ olarak gören ‘*laik dindarlık*’ ve geleneksel dindarlık ile laik dindarlık arasında gidip gelen bir geçiş boyutu olarak ele aldığı ‘*transisyonel dindarlık*’ olmak üzere dörtlü sınıflandırma yapmıştır (Erkan, 2014: 128).

Kişinin dinî hayata yönelik tutumunu sosyal, bilişsel bakış açısıyla ele alan Yapıcı (2002) ise, dindarlığın zihinsel görüntüleri ve bu görüntülerin davranışlarda gerçekleşen hali; liberal, muhafazakâr, dogmatik ve fanatik dindarlık biçimleri olarak isimlendirmiştir. Bu sınıflamada ilk grubu dinî duygu ve düşünceleri olan, dinî konularda yeni fikirleri kolayca kabul

edebilen, '*liberal dindarlar*' temsil etmektedir. İkinci grupta yer alan '*muhafazakâr dindarlar*'ın hayatlarını anlamlandıran en önemli unsur din olduğundan, inandıkları sisteme karşı yeni bir fikre pek açık olmayan bireylerdir. Üçüncü olarak araştırmada ölçek konusunu oluşturan '*dogmatik dindarlar*' ele alınmıştır. Dogmatik dindarlar; dinî konulara iki uç ayrımla yaklaşan, olayları sevap-günah açısından değerlendiren, hoşgörüsüz, yeni fikirlere kapalı olan bireylerden oluşur. Son olarak da '*fanatik dindarlar*' ele alınmıştır. Zihinsel açıdan fazlasıyla katı bir tutum içerisinde olan bu bireyler, kendi inançlarına karşı aşırı bağlılık gösterebilirler. Yapıcı bu gruptaki bireyleri '*patolojik dindarlar*' olarak da değerlendirir (Yapıcı, 2002: 99).

Ayşe Uygun Altunbaş (2017) Almanya'daki Türklerle yaptığı çalışmada, bireylerin dindarlığının aile içinde verilen din eğitiminden etkilendiği belirtilmiş ve bu eğitim tarzlarını göz önüne alarak bir tipoloji geliştirmiştir. Buna göre; idealist, ritüalist, ahlakçı ve kimlik arayışında olanlar olmak üzere dört tip dindarlık öne çıkmıştır. İdealistler, anlama odaklanmışlardır ve çocuklarının güvenli bir şekilde dini sorgulayıp doğru olana yönelebilmelerini umarlar. Ritüalistlerde, aile içi dinî eğitimde dinî metinlerin, kuralların merkezde olduğu grup ele alınır. Kimlik ve kişilik arayışında olanlar ise dinî eğitimde kişiliği ön planda tutan ebeveynlerdir. Kişilik gelişimi ahlaki kuralların da, dinî kuralların da üzerinde bir değere sahiptir. Ahlakçılar ise, 'kendini etik kurallara uymaya yükümlü/ zorunlu/ uymakla sorumlu' hissedenlerdir. Ebeveynlerin arzusu ise çocuklarının iyi birer insan olmaları yönündedir (Uygun Altunbaş, 2017: 410-450).

2000'li yıllarda daha da hızlanan dindarlık ölçekleri geliştirme çalışmaları halen sürmektedir (Bkz. Arslan, 2003; Yapıcı, 2006; Taş, 2006; Topuz, 2011; Ulu, 2013; Kayıklık ve Kalgı, 2017; Horozcu ve Demir, 2018). Din psikolojisi alanındaki çalışmalar Türkiye'de daha çok tanınmaya başlamıştır.

B. Dindarlığın Ölçümü

Dünyada dindarlık ile ilgili ölçek çalışmalarının 1900'lerin başlarında yapıldığı bilinmektedir. İlk çalışmalardan biri Dinî İnançta Kesinlik Ölçeği (Certainty in Religious Belief Scale)'dir (Thouless, 1935). Ölçek, dinî inanç ve tutumlara tüm inanç veya tutumlar gibi tutku ile bağlanılabileceği veya yüzeysel bir bağlılık olabileceği anlayışına dayandırılmış ve bu kesinlik eğilimini ölçmek amacıyla Thouless tarafından 1935'te oluşturulmuştur. Ölçek, 25'i dinî olmak üzere 40 maddeden oluşmaktadır. Diğer maddeler ise dinsel olmayan olgusal ifadeler, politik bakış açıları, dinle çok az ilişkisi olan

ya da hiç ilişkisi olmayan felsefi ifadelerden oluşmaktadır. Ölçeğin bu formu inancın içeriği ya da yönünü değil, ne kadar kesin olduğunu ölçmektedir. İlk çalışmalar arasında yer alan bir diğer çalışma ise, Thurstone ve arkadaşları tarafından 20. yüzyılın başlarında geliştirilen çeşitli dindarlık ölçeklerinin en iyi bilinen ve en yaygın kullanılan Kilise'ye Yönelik Tutumu Ölçme Ölçeği (Attitude Toward The Church Scale)'dir (Thurstone ve Chave, 1929). Bu çalışmalarda istatistiksel olarak geçerlilik sağlanmış olsa bile dinî yaşamın boyutları ve sınırları konusundaki belirsizlik çok rahatlıkla fark edilmektedir.

Allport'un Birey ve Dini (2004: 15-20) kitabının önsözünden yararlanılarak yapılan içsel ve dışsal dinî yönelim ayrımı hem ölçek geliştirme çalışmalarındaki boyutların belirlenmesine önemli bir katkı sunmuş hem de Allport'un (1967) 'Dinî Yönelim Ölçeği (Religious Orientation Scale)' dünyada en yaygın olarak kullanılan dindarlık ölçeği olmuştur. Allport (2004) aynı dini yaşayan bireylerin aynı dinî davranışı farklı motivasyonlarla yapabileceğini açıklamıştır.

Allport'un Ross (1967) ile tekrar ele alıp, dinî duyguları "içsel" (bir kişinin dinini "yaşadığı" ana güdü olarak din) ve "dışsal" (bireyin dinini "kullandığı") kavramları ile ölçülebilecek şekilde isimlendirmiştir. İçsel dinî yönelim, dinî geleneğin kendisinin ortaya koyduğu hedeflerden kaynaklanan motivasyonu ifade etmekte ve bu nedenle içsel dinî yönelimin özverili bir kaliteye sahip olduğu varsayılmaktadır. Allport ve Ross'un çalışmalarında dışsal ve içsel yönelim puanlarının ters ilişkili olması beklenilirken, doğrusal olarak birbirinden bağımsız olduğu görülmüştür (Allport ve Ross, 1967: 434; Burris, 1999: 147).

Lenski'nin (1961) 'Dinî Yönelim ve Katılım (Religious Orientation and Involvement)' çalışması, tarihsel olarak dindarlığa çok boyutlu bir yaklaşım belirleme konusunda ilk girişimlerden biri olduğu için oldukça önemlidir. 'Dinî Yönelim ve Katılım', dindarlığın dört boyutunu 'doktrinal ortodoksi, adanmışlık, derneklere üyelik ve toplumsal katılım' şeklinde tanımlar. Ölçeğin ilk iki boyutu dinî yönelim ölçütleri olarak kabul edilirken, ikinci iki boyutu dinî katılım ölçütleri olarak kabul görmüştür. Lenski ölçeğini; dinî inançları (ortodoksiyi), dinî uygulamaları (adanmışlığı) ve sosyal-dinsel grupları (derneklere üyelik ve toplumsal katılım) dâhil eden bir din tanımı ışığında oluşturmuştur.

William James'in 'Dinî Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme' adlı eserinde belirttiği '15li birinci şahıs dinî tecrübe cetveli'ni temel alarak, dinin ne derece yaşandığını ölçmek amacıyla, Hood (1970);

Rosegrant (1976) Dinî 'Deneyim Vaka Ölçüsü (Religious Experience Episodes Measure (REEM))' tasarlanmıştır. Rosegrant (1976), REEM'i güncelleyip araştırmalarında kullanmıştır, fakat James'in (1902/1985) mevcut otobiyografilerinden, günlüklerinden ve mektuplarından dinî deneyimlerinin bir araya getirilmesiyle uyarlandığı için, REEM'in içeriği ve dili Kuzey Amerika Protestancılığının izlerini taşımaktadır. REEM kültüre özgü bir ölçek olarak kalmıştır (Hood, 1970: 286 akt: Burris, 1999: 221-222).

Çok boyutlu dindarlık denilince en iyi bilinen taksonomilerden biri olan Glock ve Stark'ın (1966) 'Dinî Bağlılığın Boyutları (Dimensions of Religious Commitment)' ölçeği, bu bölümde yer alan ölçeklerin çoğunun prototipi olarak ele alınmıştır. Glock ve Stark, dindarlığı ölçmek için kapsamlı bir yol geliştirmeye çalışarak dindarlık araştırmalarına önemli bir katkı sağlamışlar ve dindarlığın beş boyutu etrafında ölçeklerini geliştirmişlerdir. Bunlar; inanç, ritüel (davranışsal), tecrübe, bilgi ve etki şeklinde sıralanabilir. Bu sıralama dindarlığın beş boyutunu kapsayacak şekilde tasarlanan geniş bir dinî değerlendirme kümesidir. İnanç ve bilgi boyutları birbiriyle örtüşebilirken, diğer boyutlarla ilgili ampirik araştırmalar birbirlerinden bağımsız olduklarını göstermiştir (Peter, 1999: 209).

Ülkemizde dindarlık üzerine ampirik çalışmalar 1960'larda başlamış, yapılan ilk çalışmalar ise anket şeklinde olmuştur. Yaparel (1987) Dinî Hayat Envanteri ile, Glock ve Stark'ın dindarlığın beş boyutundan yola çıkarak inanç, ibadet, duygu ve bilgi boyutlarını ele almıştır. Her bir boyut için uzmanlarla tartışılarak maddeler oluşturulmuştur. Ölçek yaygın inançlar, partikularizm (kendi inancının tek doğru olduğuna inanç), ahlakilik (başka insanları gözetmek), dua, ibadetlere katılım, dinî duygu, din bilgisi olmak üzere 7 boyutlu olarak düzenlenmiştir. Araştırmaları sonucunda ilk yetişkinlik döneminde dinî hayat ile psikososyal uyum arasındaki ilişkiyi ölçmekte kullanılan bir Dinî Hayat ölçeği ortaya konulmuştur (Yaparel, 1987: 82-143).

İlk ve en önemli çalışmalardan biri de dindarlık ölçümü ile ilgili Mutlu (1989) tarafından gerçekleştirilen "Bir Dindarlık Ölçeği"dir. Bu çalışmada Mutlu, olumlu ve olumsuz ifadelerin de yer aldığı 14 maddelik dördümlü Likert formatında bir ölçek hazırlamıştır. Mutlu bu çalışmanın, yapıldığı yıllarda geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapıldığı ilk çalışma olduğunu belirtir, fakat uyarlama bir ölçek olarak literatüre geçmiştir (Mutlu, 1989:194).

Ölçek şeklinde maddelerin kültürden geliştirilerek yapılan ilk çalışma olarak Onay (2003) tarafından hazırlanan 'Dinî Yönelim Ölçeği' ele alınabilir. Güvenirlik geçerlik analizleri 1997'deki çalışma sırasında yapılan

ölçek 1999 yılında üzerinde değişiklikler yapılarak yeniden geliştirilmiştir. Son hali dördümlü Likert tipi 18 maddeden oluşturulmuştur. Dinî yönelimlerin *düşünce, davranış, duygu* olmak üzere üç boyut olarak ele alındığı dinî yönelim ölçeğinde; yönelim objesi olan dine karşı bireyin değerlendirmelerinin sonucu olan tepki yanıtlarının düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır (Onay, 2003: 176).

Yapılan çalışmalardan Ulu (2013) tarafından ortaya konulan "Dinî Hayat Ölçeği" dinî kararsızlık, hoşgörü, ilgi, din-bilim ilişkisi, evrenselcilik, başa çıkma, hümanizm, panteizm, dışlayıcı model, kapsayıcı model, dinler arası model, çoğulcu, başka dinden olanlara yönelik tutum gibi pek çok konuyu da incelemesi açısından ön plana çıkmaktadır (Ulu, 2013: 27-30).

Ülkemizde de bir kısmı yabancı kaynaklı uyarlama, bir kısmı geliştirme şeklinde birçok ölçek çalışması yapılmıştır. Bunlar; Uysal (1994) tarafından 'Dinî Tutum-Davranış ve Şahsiyet Özellikleri' çalışması, Aydın (1995) tarafından dini inkârın psikososyal nedenlerini araştırmak üzere geliştirilen 'Dinî İnanç Envanteri', Karacoşkun (1998) tarafından psikososyal açıdan iman (dinî inanç) - amel (dinî davranış) ilişkisini ölçmek üzere geliştirilen 'Dinî Davranış Envanteri' ve 'Dinî İnanç Envanteri', Arslan (2003)'ın 'Popüler Dindarlık Ölçeği', Yapıcı (2006)'nın 'Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği', Taş (2006) tarafından 'Dindarlık Kriterleri Ölçeği', Kayıklık ve Kalgı (2017) tarafından geliştirilen 'Dinsel Yaşayış Ölçeği', Ergeshkyzy ve Yıldız (2018) tarafından geliştirilen "Kırgızlarda İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği", Horozcu ve Demir (2018) tarafından ergen bireylerde İslamî inanç esaslarını ölçmek üzere geliştirilen 'Ergenler için Dinî İnanç ölçeği' gibi pek çok çalışmadan bahsedilebilir.

Bu çalışmanın amacı dindar insan denince insanların aklına ilk olarak ne geldiğinin ölçülebilmesidir. Çünkü dindarlık kavramı son yıllarda Türkiye'de oldukça tartışılmış, yukarıda geçen araştırmalarda görüldüğü üzere her kesim farklı şekillerde tanımlamış, sınıflandırmış ve yıpratılmıştır. Yapıcı'nın (2004: 112) da belirttiği gibi ülkemizde yapılan araştırmaların pek çoğunda ölçekten olgu çıkarımı söz konusu olmaktadır. Bugün dindar denince insanların ne düşündüğünü tespit edebilmek amacıyla ve önceki çalışmalarla karşılaştırılarak yıllar içerisinde bunun nasıl değiştiğinin anlaşılabilmesi için çerçevesi tanımlanan bir olgunun ölçülebileceği bir ölçek geliştirilmiştir.

C. Araştırma Yöntemi

1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada Rennis Likert tarafından ortaya atılan "dereceleme

toplamlarıyla ölçekleme” modeli kullanılmıştır. Likert tipi derecelendirme Türkiye’de sıklıkla kullanılmakta madde analizleri, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına analiz yapılmasını kolaylaştırıyor olması nedeniyle kullanışlı bulunmaktadır (Bkz. Tezbaşaran, 2008 :1; Delice ve Ergene, 2015:63).

2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Kırıkkale ve Ankara illerinde yaşayan Üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Bu evrende yer alan 426 bireye amaçlı örnekleme (purposive / purposeful sampling) (Büyüköztürk, 2009: 89) yoluyla ulaşılmıştır. Örneklem yeterliliğinin hesaplanmasında Büyüköztürk ve arkadaşlarının (2009: 97) Çıngı (1994) ‘dan uyarladığı tablo kullanılmış 0,95 güven aralığında 0,05 sapma düzeyinde yaklaşık 50.000 kişilik bir grupta çalışma yapmak için en az 381 kişiden veri toplanması gerektiği görülmüştür. Veri toplanırken bu sayının üzerinde katılımcıya ulaşılmaya dikkat edilmiştir.

3. Verilerin Toplanması

Alanyazın taramalarının ardından örnekleme yakın bireylere boş kâğıtlar dağıtılmış ‘Dindar insan ...’ şeklinde başlayarak devamını doldurması istenilen yaşları 18 ile 54 arasında değişen, 105 katılımcıdan cevaplar toplanmıştır. Bu verilerin analizleri de göz önünde bulundurularak madde havuzu oluşturulmuş, uzman görüşlerine başvurulmuştur. Uzman görüşleri ardından etik kurul izinleri alınarak pilot uygulama yapılmıştır.

4. Pilot Çalışma

Pilot çalışma Kırıkkale Üniversitesi’nde öğrenim gören 98 öğrenci ile yapılmıştır. Öğrencilerin yaş ortalaması 24, 79’u kadın ve 19’u erkektir. Uygulamada KMO Bartlett değeri 0,959, serbestlik derecesi 406 ve anlamlılık $P < 0,001$ bulunmuştur. 41 madde ile başlanan çalışmada varimax döndürme ile faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizde, maddeler, binişiklik ve faktör yük değerlerinin kabul düzeyini karşılayıp karşılamaması açısından değerlendirilmiş, altı maddenin (11,12,13,16,17,39. maddeler) çıkarılması uygun görülmüştür. Bu maddelerin analiz dışı bırakılması sonucunda elde edilen madde faktör yük değerleri ve ortak faktör varyansları Tablo 3’de sunulmuştur. Analiz sonucunda 35 maddelik, dört boyutlu varyansı % 59,6 olan bir yapı elde edilmiştir. Birinci boyutun varyansa katkısı %24,4, ikinci boyutun katkısı %22,6, üçüncü boyutun katkısı %8,2 dördüncü boyutun katkısı %4,2 olmuştur. Saçılım grafiğinde de dört boyuttan sonra düzleşme görülmüş ve ölçeğin dört boyutu olduğu düşünülmüştür.

5. Verilerin Analizi

Pilot çalışmada ortaya çıkarılan ölçekle asıl uygulama yapılmış, yapı geçerliliğinde benzer ölçeklerle geçerliliğinin ölçümü yöntemi kullanılarak geliştirilen ölçek ve Ok Dinî Tutum Ölçeği (OK, 2011) arasındaki korelasyon testi analizlerine bakılmıştır.

Çalışma Kırıkkale ve Ankara Üniversitelerinde Mühendislik ve İlahiyat fakültelerinde öğrenim gören 450 öğrenci ile yapılmıştır. Eksik bilgi içeren (imza, onam formu, yarım veya tek seçenek doldurulmuş ölçek formları gibi) formlar ayrıldıktan sonra 179 kadın, 247 erkek katılımcıdan oluşan toplam 426 form geçerlik güvenirlik analizleri için IBM SPSS 22, paket programına işlenmiştir. Elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Katsayısı ve Bartlett Küresellik Testi ile incelenmiştir. KMO olarak da kısaltılan bu değer 1,00'a ne kadar yakın olursa verilerin faktör analizi için o kadar uygun olduğunu gösterirken (Büyüköztürk, 2009: 95), bu çalışmada elde edilen KMO Bartlett değeri 0,96 olarak bulunmuş ve yüksek düzeyde kabul edilebilir olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Test Sonuçları

KMO ve Bartlett Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		0,957
Bartlett Küresellik Testi	Ki Kare	8699,428
	Serbestlik Derecesi	595
	P	0,001

KMO değeri 0,957, Serbestlik derecesinin 595 ve anlamlılık düzeyi $P < 0,001$ olması göz önüne alınarak bakılmış ve analize devam edilebileceğine karar verilmiştir.

Tablo 2: Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bileşenler	Başlangıç değerleri		Döndürme işlemi sonrası değerler			
	Özdeğer	Açıklanan varyans yüzdesi	Bileşenler	Özdeğer	Açıklanan varyans yüzdesi	Bileşenler
1	14,013	40,038	40,038	6,910	19,744	19,744
2	3,193	9,123	49,161	6,133	17,522	37,266
3	1,554	4,441	53,602	4,331	12,374	49,640
4	1,202	3,433	57,035	2,588	7,395	57,035
5	,937	2,677	59,713			
6	,877	2,507	62,220			

Dindar İnsan Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması

7	,867	2,476	64,696
8	,820	2,342	67,038
9	,718	2,052	69,090
10	,693	1,981	71,071
11	,685	1,957	73,027
12	,628	1,793	74,820
13	,624	1,783	76,603
14	,605	1,727	78,330
15	,595	1,699	80,029
16	,528	1,508	81,537
17	,515	1,471	83,009
18	,479	1,369	84,377
19	,448	1,279	85,656
20	,444	1,268	86,924
21	,422	1,205	88,129
22	,406	1,160	89,289
23	,395	1,128	90,417
24	,383	1,095	91,512
25	,356	1,017	92,528
26	,347	,991	93,520
27	,321	,917	94,437
28	,296	,847	95,284
29	,286	,817	96,100
30	,277	,792	96,892
31	,248	,707	97,599
32	,236	,674	98,273
33	,213	,608	98,881
34	,207	,590	99,472
35	,185	,528	100,000

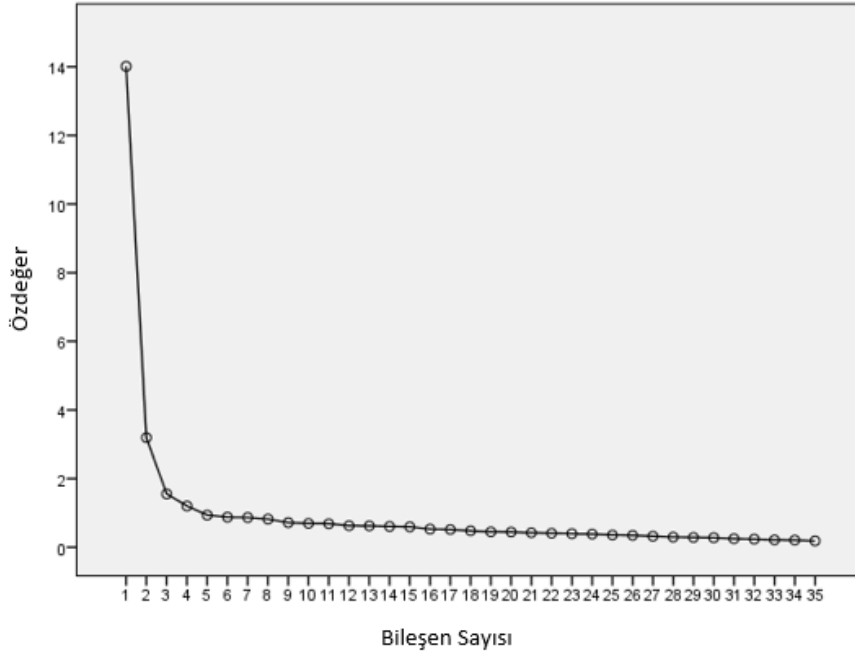
Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen öz değerlerin ve açıklanan varyans değerlerinin sunulduğu Tablo 2’de görülebileceği gibi verilerin işlenmesi sonucuna özdeğeri (eigenvalue) 1.00’dan yüksek olan dört bileşen olduğu saptanmıştır. 1. bileşen Dindar İnsan Algısı Ölçeği’yle ölçülmeye çalışılan dindar insan algısının %19,744’ünü açıklarken; sırasıyla

2. bileşen %17,522'sini, 3. bileşen %12,374'ünü, 4. bileşen ise %7,395'ini açıklamaktadır. Toplamda Dindar İnsan Algısı Ölçeği, ölçülmeye çalışılan dindar insana yapılan atıfların %57,035'ini açıklayabildiği görülmüştür.

Her bir bileşenin toplam varyansa yaptığı katkılar göz önünde bulundurulduğunda; tanımlanan boyutlarda açıklanan varyansın ölçme yapabildiği ve ölçeğin dört boyutlu bir yapıyı gösterdiği istatistiki sonuçlarla belirlenmiş ve yamaç birikinti grafiğiyle teyit edilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi ile gözlemlenebilen faktörlerin özdeğerlerinin verildiği grafik; düşüşlerin hızlandığı iki faktör ve yavaş da olsa belli bir farkın belirlendiği iki faktör olmak üzere dört faktöre ayrılmaktadır. Birinci faktörde dik bir düşüş ardından biraz daha yumuşak ve ardından daha yumuşak ayrışan iki faktör daha gözlenmektedir. Bu dört faktör ardından grafik birbirinden ayrışmayan yatay bir çizgide devam etmektedir. Dolayısıyla elde edilen verilerin işlenmesiyle ölçeğin dört boyuta ayrılabilceği belirlenmiştir.

Şekil 1: Yamaç Birikinti Grafiği

Likert tipi ölçek geliştirme tekniklerinin genel kurallarına bağlı kalınarak, madde faktör yük değerlerinin (Field, 2013: 692) 0,40 ve daha yüksek olması konusunda titizlik gösterilmiştir. 41 madde ile veri analizleri yapılan ölçek çalışmasında 6 madde ait olduğu boyutu ölçmede yetersiz

bulunmuş ve çıkarılmış; ölçeğin 35 madde ve dört faktörlü olduğu tespit edilmiştir. 1. faktör altında 12 madde, 2. faktör altında 10 madde, 3. faktör altında 8 madde, 4. faktör altında ise 5 madde bulunmaktadır. Faktör analizi sırasında yapılan döndürülmüş bileşenler matrisi yöntemi ile ölçek içerisinde yer alan maddelerin hangi bileşen altında toplandığı o maddeye verdiği yüksek yük değerleri ile tespit edilmiştir. 0,45 in altında yük değeri veren maddeler çıkarıldıktan sonra boyutlarına göre madde yük değerleri Tablo 3 de görüldüğü gibidir.

Tablo 2: Döndürülmüş Bileşen Matrisi/ Faktör Analizinde Alt Faktörler ve Maddelere Göre Faktör Yükleri

		Faktörler			
		Otoriter Dindar	Entelektü el Dindar	Sosyal Dindar	Münzevi Dindar
1	İnsanları ötekileştiren dogmatik bir tiptir.	0,629			
2	Toplumdaki 'baskın dinî yaşam'a ayak uydurmaya çalışır.	0,633			
3	Sürekli diğerlerini yönetmeye çalışır.	0,745			
4	İnsanları kendine benzetmek için baskı yapar.	0,782			
5	Başkaları tarafından kolay yönetilebilir.	0,629			
6	Başkalarının günahlarına odaklanmıştır.	0,760			
7	Hayatı sorgulamadan yaşar.	0,559			
8	Farklı dinî görüşleri dikkate almaz.	0,622			
9	Kendi bildiğinin en doğru olduğunu düşünür.	0,742			
10	Yaradan'ın cezalandıracağından sürekli bahsederek korkutur.	0,662			
11	Bilgisi sadece ibadetlerini yapacak kadardır.	0,464			
12	Göstermelik ibadet eder.	0,682			
13	Varlıkların yaradılışındaki anlamları keşfetmeye çalışır.		0,643		
14	Dini hakkında çok fazla bilgi sahibidir.		0,668		
15	Evrende olup bitenleri anlamaya çalışır.		0,718		

16	Yaradan'ın varlığını ispatlayan delilleri bilir.	0,681
17	Tüm insanlara saygıyla yaklaşır.	0,589
18	Kutsal metindeki ifadeleri anlamak için araştırma yapar.	0,778
19	Tabiattaki canlıları gözlemleyerek Yaradan'ın evrendeki düzenini anlamaya çalışır.	0,702
20	İbadetlerin amacının farkında olur.	0,609
21	Kutsal metinleri anlayarak okur.	0,735
22	Tüm insanlara karşı hoşgörülü davranır.	0,538
23	Dinî kurallara göre hareket eder.	0,494
24	Yaradan'a karşı bir kul olarak sorumluluklarını yerine getirir.	0,559
25	Dinî bilgisini yaşamına yansıtır.	0,670
26	Yaradan ile duygusal bir bağ kurar.	0,721
27	Dinî konularda insanlara yol gösterebilir.	0,685
28	Dinini güzel temsil eder.	0,576
29	Çevresindeki insanlara huzur verir.	0,583
30	Yaradan'ın varlığı ile ilgili bilgi sahibidir.	0,480
31	Kendini ahiret işlerine adanmış insandır.	0,626
32	Hayatını sadece helal ve haram sınırları üzerine kurmuştur.	0,618
33	Tek başına uzun süre ibadetler eder.	0,717
34	İbadet etmeyi hayattaki tek önemli görev bilir.	0,645
35	Dünya ile ilgili meşguliyetlerden uzak durur.	0,595

Büyüköztürk (2009: 89) güvenilirliği, bir testin maddelerine farklı bireylerin verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlamaktadır. Dindar İnsan Algısı Ölçeği'nin güvenilirliğini belirlemek amacıyla oluşturulan maddelere ilişkin Cronbach Alfa (α) değerleri; birinci boyutta toplanan 12 madde için 0,930, ikinci boyutta toplanan 10 madde için 0,922, üçüncü boyutta toplanan 5 madde için 0,694, dördüncü boyutta toplanan 8 madde

---

için ise 0,874 olarak bulunmuştur.

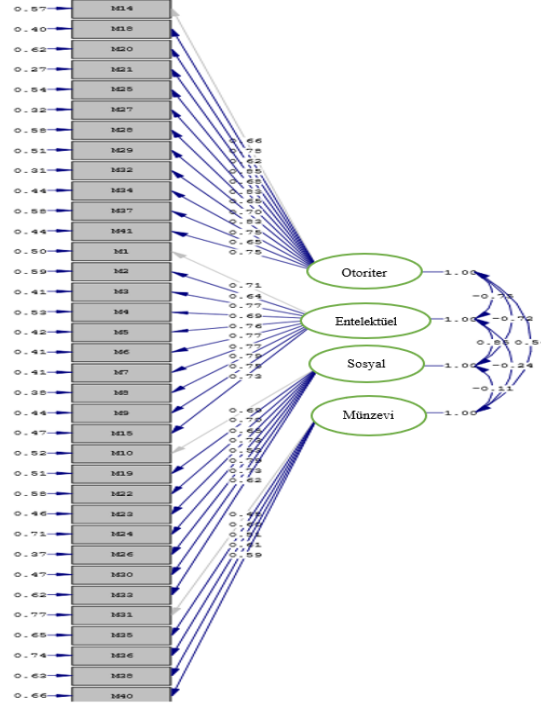
Çalışmanın boyut yapısının ayrıntılı incelenmesi amacıyla veriler doğrulayıcı faktör analizi ile tekrar değerlendirilmiştir. Çoklu normal dağılım varsayımı sağlanmadığı için doğrulayıcı faktör analizi sırasında asimptotik kovaryans matrisine dayalı maksimum olabilirlik (likelihood) ile güçlü (robust) kestirim yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 3: Dindar İnsan Algısı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	χ^2	χ^2/sd	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA	Faktör Yük Değerleri		Hata Varyansı	
								max	min	max	min
Ölçek	1045.78	1,89	0,00	0,99	0,84	0,97	0,046	0,85	0,48	0,77	0,27
Önerilen Değer		$\chi^2/sd \leq 3$		$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,080$	$\geq 0,30$		$\leq 0,90$	

Tablo 4 incelendiğinde χ^2/sd değerinin 3'ten düşük olduğu görülmektedir. χ^2/sd değerinin 3'ten düşük olması modelin veriye çok iyi uyum gösterdiğini belirtir. CFI değeri 0,99 ve NFI değeri 0,97 olarak tespit edilmiş ve bu değerlerin 0,90'nın üzerinde olması modelin veriye yüksek derecede uyum gösterdiği anlamını taşımaktadır. GFI değeri ise 0,84 olup 0,90'nın altında olduğu için bu indekse göre model veri uyumu olmadığı anlamına gelmektedir. GFI indeksi verinin normal dağılım göstermediği durumlarda CFI ya göre daha fazla etkilenmektedir (Ainur, Sayang, Jannoo & Yap, 2017: 583) ve araştırma kapsamında toplanan veri seti çoklu normal dağılım varsayımını sağlamadığından GFI değerine göre uyumun sağlanmadığı düşünülmektedir. RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise bu indeksin model için 0,046 olduğu saptanmıştır ve bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini söylemek mümkündür. Uyum indeksleri genel olarak değerlendirildiğinde, dört boyutlu modelin veriye uyum sağladığı görülmektedir. Her bir boyuttaki maddeler için faktör yük değerleri 0,48 ile 0,85 arasında değişmektedir. Faktör yük değerleri 0,30'un üstünde olduğundan dolayı her bir maddenin bulunduğu boyutta amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Şekil 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi

$$\chi^2=1045.78, df=554, P\text{-değeri}=0.00000, RMSEA=0.046$$

Tablo 5: Dindar İnsan Algısı ve Ok'un Dinî Tutum Ölçeği Arasındaki İlişki

		Dindar İnsan Algısı Ölçeği			
		Otoriter Dindar	Entelektüel Dindar	Sosyal Dindar	Münzevi Dindar
Ok	r	-0,163**	0,274**	0,341**	0,165**
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
	n	426	426	426	426

**p<0.001; *p<0.05

Tablo 5'e bakıldığında Üzeyir Ok tarafından (2011) geliştirilen Dinî Tutum ölçeği ile geliştirilen Dindar İnsan Algısı ölçeği arasındaki anlamlılık düzeyinde ilişki görülmektedir. Dinî tutum ile *otoriter dindarları* dindar insan olarak algılamak ile dinî tutum düzeyinden alınan puanlar arasında ters yönlü bir ilişki vardır ($r=-0,163$, $p<0.001$). Dine ilişkin olumlu tutum arttıkça *otoriter dindarları* dindar kabul etme düzeyi azalmaktadır. Dinî

tutum ölçeğinden en yüksek puan alan katılımcıların dindar insan algısı ölçeğinin en çok *sosyal* ($r=0,341$, $p<0,001$) boyutunda yer aldığı, hemen arkasından *entelektüel dindar* boyutunu desteklediği ($r=0,274$, $p<0,001$), ve daha düşük puan alanların dindarlığı *münzevi dindar* boyutunda algıladığı ($r=0,165$, $p<0,001$) çalışma sonucunda ortaya çıkan benzer yönlü anlamlı bir ilişkiden anlaşılmaktadır. Dine ilişkin olumlu tutum arttıkça dindar insanı sırasıyla *sosyal*, *entelektüel* ve *münzevi* olarak algılama düzeyi artmaktadır.

Tablo 6: Madde İç Geçerlilik Kat Sayıları

Boyutlar	Cronbach's Alpha	Madde sayısı
Otoriter Dindar	0,930	12
Entelektüel Dindar	0,922	10
Sosyal Dindar	0,874	8
Münzevi Dindar	0,694	5

Araştırma kapsamında hazırlanan ölçeğin güvenirlilik çalışmaları içinde hesaplanan Cronbach Alpha değerleri ölçeğin iç tutarlılığının güvenirliliğini göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliği (KMO) değeri 0,957 olarak tespit edilmiştir. Dört boyutlu Dindar İnsan Algısı Ölçeğinin birinci boyutunun (Otoriter dindar) Cronbach Alfa değeri 0,930; ikinci boyutunun (Entelektüel dindar) Cronbach Alfa değeri 0,922; üçüncü boyutunun (Sosyal dindar) Cronbach Alfa değeri 0,874 ve son olarak da dördüncü boyutunun (Münzevi dindar) Cronbach Alfa değerinin 0,694 olduğu hesaplamalar sonucunda elde edilmiştir.

D. Tartışma

Dindarlık ölçülebilir mi? Eğer ölçülebilirse bu gerçekten mümkün müdür? Acaba dindarlığın boyutlarını belirleyerek, dindarlığın bazı boyutlarını ölçmek mümkün olur mu? Eğer dindarlık ölçülemez ise dinî eğilimin bireyin ya da toplumun hayatındaki yeri nasıl anlaşılacaktır? Tüm bu sorular dindarlık eğilimi ile ilgili yapılan neredeyse tüm nicel çalışmalarda vurgulanan ya da tartışılan bir nokta olmuştur.

Dindarlığın tanımlanması güç olduğu gibi, neyin dindarlık olarak kabul edileceğinin bireyden bireye, toplumdaki topluma değişebiliyor olması da objektif bir ölçüm yapmayı zorlaştırmaktadır. Fakat Glock ve Stark'ın 1969'da dindarlığın beş boyutunu belirlemiş olması, bu konuda ölçüm yapılmasını en azından İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi belirli bir kutsal kitabı ve belirlenmiş ritüelleri olan dinler için kolaylaştırmıştır. Ardından yapılan ölçüm çalışmalarında bu beşli ayrımın kısmen ya da tamamen

uygulanması ölçümde neyin ölçüldüğünün netleşmesi açısından faydalı olmuştur (Bkz; King ve Hunt, 1975; Mutlu, 1989; Uysal, 1995; Ok, 2011; Ergeshkyzy ve Yıldız, 2018 vb.).

Bu çalışmada geliştirilen ölçek ise tam olarak dindarlığı değil, bireylerin dindarlık algısını ölçmektedir. Bunun nedeni son yıllarda Türkiye’de dindar insanlar üzerinden pek çok tartışmanın yapılmış; dindar olmak bazen çok olumsuz eylemlerle ilişkilendirilmiş ve dindarlığın menfaat grupları tarafından istismar edilmiş, görünümünün dindarlığın kendisi gibi gösterilmiş olmasıdır. İnsanların dindar insan konusundaki duygularının sarsılmış ve akıllarının karışmış olması muhtemeldir. Bunun etkilerinin anlaşılması, toplumsal uyum ve önyargı konularının incelenmesi için bu ölçeğin faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle toplumda dindar olarak algılanan tiplere yapılan atıflar belirlenmiş, ardından faktör analizi ile algılanan dindarlık tipleri ortaya çıkarılmıştır.

Birinci boyut olan ‘*Otoriter Dindar*’ içerisinde; dindar insanın inancını kendi çıkarlarını önceleyen şekilde yaşadığı, bir yandan inancını toplumda baskın olana çevirirken onun gibi çoğunluğa uymayanları ötekileştirdiği, sevgi dolu bir Yaradan anlayışından ziyade korku odaklı bir yaşamdan beslenen, diğer bir deyişle bir nevi dış güdümlü bir dindarlığı olduğunu ifade eden 14, 18, 20,21, 25, 27, 28, 29, 32, 34, 37, 41 numaralı maddeler bulunmaktadır. İkinci olarak ‘*Entelektüel Dindar*’ içerisinde; dindar insanın inancını evrensel değerler üzerinden yaşadığı, inancının derin anlamını öncelediği, bir bilgiyi duyduğu gibi almayan, okuyan, araştıran ve hurafelere hayatında yer vermeyenlerden oluşan; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 15 numaralı maddelerle temsil edilen boyuttur. Üçüncü olarak ‘*Sosyal Dindar*’ içerisinde; inancını ortalama bir şekilde yaşayan, toplum içerisinde var olan, dengeli bir şekilde dinini yaşayan diyebileceğimiz bireylerin yer aldığı 10, 19, 22, 23, 24, 26, 30, 33 numaralı maddelerle temsil edilen boyuttur. Son olarak ‘*Münzevî Dindar*’ içerisinde inancı içerisinde var olan ve olmayan ibadetleri önceleyen, zührevi yaşam tarzını benimseyen bireylerin olduğu 31, 35, 36, 38, 40 numaralı maddelerle temsil edilen boyuttur.

Literatürde var olan dindarlık tipleri ile ne kadar benzer oldukları düşünüldüğünde bu çalışma ile belirlenen boyutların benzer çalışmalar ile de tespit edildiği görülebilir.

İbn-i Sina’nın âbid, zâhit, ârif ayrımı göz önüne alındığında dünya hayatından vaz geçen, helal ve haramlarda aşırıya kaçan zâhit ile ibadete çokça düşkün olan âbid birbirinden çok fazla ayrılamamış, daha çok *münzevî dindarı* ifade eden maddeleri desteklerken, *Otoriter dindarda* bulunan korku

maddelerinin de bu boyut tarafından desteklendiği söylenebilir. Anda yaşayan, anın güzelliklerinde yaratıcısını arayan, toplumdaki örnek kişi olan ârif ise *entelektüel dindara* benzemektedir. Uygulama sonrası ibadet üzerine burada çıkması beklenen fakat faktör yüklerinin *sosyal dindarın* bulunduğu görülen 'kul olarak Yaradan'a karşı sorumluluklarını yerine getirir' maddesi toplumda entelektüel olarak görülen bireylerin ibadete önem vermedikleri gibi bir algı olduğunu da göstermektedir.

Taplamacıoğlu'nun (1962) kategorizasyonuna göre değerlendirildiğinde ise; sünnetler ve farzların dışında, sosyal yaşamlarını sürdüremeyecek kadar kendini ibadetle meşgul eden sofu zümre, *münzevî dindarı*, ibadetlerini gerektiği kadar yerine getiren ve sosyal hayat içerisinde yer alan dini bütün/amil zümre *sosyal dindarı*, içinde bulunduğu toplumdaki gözde inanışları benimseyen irade-i maslahatçı *otoriter dindarı* desteklemektedir.

Günay'ın (1998), kalıp yargıların benimsendiği geleneksel halk dindarlığı *münzevî dindarı*, din üzerine çalışmalar yapan bilim insanlarının görüşlerini önemseyen seçkinlerin dindarlığı *entelektüel dindarı*, dinin yalnızca kul ve Rabbi arasındaki bağ olarak kabul eden laik dindarlar ile kalıp yargıları benimseyen geleneksel dindarlar arasında kalan transisyonel dindarlık ise *sosyal dindarı* desteklemektedir.

Yapıcı'nın (2002) ayrımı olan liberal, muhafazakâr, dogmatik ve fanatik dindarlık sınıflandırması göz önüne alındığında: liberal dindarlar; yeni fikirlere açık olmaları yönünden *entelektüel dindara*, muhafazakâr dindarlar; kitabî dindarların ve geleneksel dindarların bir arada bulunabileceği ve yeni fikirlere pek de açık olmamaları yönüyle *sosyal dindara*, dogmatik dindarlar ise; hoşgörüsüz, yeni fikirlere kapalı ve olaylara sevap günah çerçevesinden bakmaları yönleriyle *otoriter dindara* ve fanatik dindarlar da dine karşı aşırılık tutumları ile *otoriter dindara* benzemektedir.

Uygun Altunbaş (2017)'in din eğitiminin etkisinin ele alındığı tipolojiye göre ise: Anlam odaklı idealistler; sorgulayıcılıkları ve arayış sorumluluğunu üstlenmeleri yönüyle *entelektüel dindara*, dinî metinleri merkezine alan ritüalistler; kural odaklı oluşları ve ahlaki ikinci plana alışı ile *otoriter dindara*, etik kurallarına uymayı önemseyen ahlakçılar ise; iyi bir insan olmanın dinî sorumlulukları yerine getirerek olabileceği düşünceleriyle *sosyal dindara* benzemektedir.

Özdoğan'ın (2005a: 137) 'İnsan Allah ilişkisi' araştırmasında ortaya konan bireyin kendisinden yola çıkarak Allah'ı tanımlaması ve var olan yazılı kaynaklardan veya toplumsal anlayıştan yola çıkarak Allah'ı tanımlaması

şeklindeki iki boyutu; dinin birey üzerinde akıl yürütme, sorgulama, anlamlandırma gibi bilişsel süreçlerini tanımlar. Yapılan dindar insan algısı ölçeğinde ortaya çıkan *entelektüel dindar* ve *sosyal dindar* olaylara inandığı dinin temel kaynaklarından hareketle bu ilkeleri insan merkezli yorumlayarak (Özdoğan, 2005b: 151) yaklaşımı ile de Özdoğan'ın çalışmasında biliş güdümlü temalar içerisinde yer almaktadır.

Bireylerin Yaradan'ı korku ya da sevgi merkezli bir anlayışla tanımlaması ise bireyin dindarlığında sığınma, teslim olma, sevme, korkma gibi duygusal süreçleri yaşadığı görülmektedir. *Münzevî dindar* ve *otoriter dindarın* ağırlıklı maddelerine bakıldığında ise duygu güdümlü temalarda yer alan bireylerle yakın olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada belirlenen dindar insan olarak algılanan bireyler, farklı çalışmalarda farklı isimler altında belirlenmiş ve işlenmiştir. Bu çalışmada bir ölçek geliştirilmiş olmasının, bundan sonra yapılacak çalışmalar için araştırmacıların işini kolaylaştırması beklenmektedir. Kişilerin dindarlık ya da dindar insan konusundaki yargıları ve önyargılarının belirlenmesi dine ilişkin tutumun anlaşılmasında yardımcı olabilir.

Sonuç

Toplumu oluşturan bireylerin dindar olarak kimi gördükleri ve yaşamlarında neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar vermek için kimi referans aldıkları hem birey hem de çevresindeki insanların yaşam kaliteleri için oldukça önemlidir (Yıldız, 2018: 242). Bu çalışmanın amacı bireylerdeki dindar insan algısını ölçebilecek bir ölçme aracı geliştirmektir. İlk önce açık uçlu sorular sorularak 145 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşleri ardından 41 maddeye düşürülmüş ve pilot uygulama yapılmıştır. 98 katılımcı ile yapılan pilot uygulamada madde sayısı 35'e indirilmiş ve dört boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Yapılan asıl uygulamadan (N= 426) sonra SPSS programı ile açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmış (Tablo 2) ve dört boyutlu bir ölçek elde edilmiştir. Dört boyutun açıklayabildiği toplam varyans %57.03 olarak belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde ise (Şekil 2) χ^2/sd değerinin 3'ten düşük olduğu görülmektedir ve buna göre modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği söylenebilir. CFI değeri 0,99 ve NFI değeri 0,97 olarak tespit edilmiştir. Bu değerlerin 0,90'nın üzerinde olması modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği anlamına gelmektedir. GFI değeri ise 0,84 olup 0,90'nın altında olduğu için bu indekse göre model veri uyumu olmadığı anlamına gelmektedir. RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise bu indeksin model için 0,046 olduğu saptanmıştır ve bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini

söylemek mümkündür. Uyum indeksleri genel olarak değerlendirildiğinde dört boyutlu modelin veriye uyum sağladığı görülmektedir. Dindar İnsan Algısı Ölçeği'nin kapsam geçerliğini gösteren faktör yük değerleri birinci (otoriter) boyutta toplanan 12 madde için 0,464 ile 0,782 arasında, ikinci (entelektüel) boyutta toplanan 10 madde için 0,538 ile 0,778 arasında, üçüncü (münzevî) boyutta toplanan 5 madde için 0,595 ile 0,717 arasında, dördüncü (sosyal) boyutta toplanan 8 madde için 0,480 ile 0,721 arasında bulunmuştur. Faktör yük değerleri 0,30'un üstünde olduğundan, her bir maddenin bulunduğu boyutta amacına hizmet ettiği kabul edilmiştir. Ok'un (2011) Dinî Tutum Ölçeği'yle aralarındaki ilişkiye bakılmıştır (Tablo 5) ve her bir alt boyutla aralarında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, psikometrik özellikleri belirtilen ölçek çalışması sonucunda dindar insan algısını ölçebilecek dört boyutlu bir ölçme aracı "Dindar İnsan Algısı Ölçeği (DİAÖ)" elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AINUR, A. K., SAYANG, M. D., JANNOO, Z., & YAP, B. W. (2017). Sample Size and Non-Normality Effects on Goodness of Fit Measures in Structural Equation Models. *Pertanika Journal of Science & Technology*, 25(2), 575-586.
- ALLPORT, G. (2004). *Birey ve Dini*, Çeviren Bilal Sambur, Ankara, Elis Yayınları.
- ALLPORT, G. W., & ROSS, J. M. (1967). Personal Religious Orientation And Prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- ARSLAN, M. (2003). Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt III, Sayı: 1, 97-115.
- AYDIN, A. R. (1995). *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- BURRIS, C. T. (1999). Religious Experience Episodes Measure (REEM), *Measures of Religiosity*, Edited By Peter C. Hill and Ralph W. Hood Jr, Birmingham: Religious Education Press.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, İstatistik, Araştırma Deseni Spss Uygulamaları ve Yorum. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş.; KILIÇ ÇAKMAK, E.; AKGÜN, Ö. E.; KARADENİZ, Ş.;

- DEMİREL, F. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 4. Baskı, Ankara: Pegem Yayınları.
- ÇINGİ, H. (1994). *Örnekleme Kuramı*, 4. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Basımevi.
- DELİCE, A. ve ERGENE, Ö. (2015). Investigation of Scale Development and Adapation Studies: An Example of Mathematics Education Articles, *Karaelmas Journal of Educational Science*, 3: 60-75.
- ERGESHKYZY, A. ve YILDIZ, M. (2018). Kırgızlarda İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:13, 356-369.
- ERKAN, E. (2014). Türkiye’de Dindarlığın Tespiti ile İlgili Çalışmalar ve Tahkiki Dindarlığın Ölçülmesiyle İlgili Öneriler, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 18 Sayı: 60, 125-140.
- FIELD, A. (2013). *Discovering Statistics Using SPSS*, 4th edn. London: SAGE.
- GAZZÂLİ, İ. (1975). *İhyau Ulumi'd – Din*, Çeviren Ahmet Serdaroğlu, I, II, III, IV, İstanbul, Bedir Yayınevi.
- GLOCK, C., & STARK, R. (1966). *Christian Beliefs and Anti-Semitism*. New York: Harper & Row.
- GÜNAY, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- HILL, P. C. (1999). *Measures Of Religiosity* / Edited By Peter C. Hill and Ralph W. Hood Jr. Birmingham: Religious Education Press.
- HOROZCU, Ü., & DEMİR, Z. (2018). Ergenler İçin Dini İnanç Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Sayı 4(1), 81-92.
- İbni SİNA (2017). *İşaretler ve Tembihler*, Çeviren Macit, M.; Durusoy, A. ve Demirli E., İstanbul: Litera Yayıncılık.
- JAMES, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme*. İ.Hakkı Yılmaz (Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- KARAÇOŞKUN, M. D. (1998). Psiko-Sosyal Açıdan İman (Dini İnanç)-Amel (Dini Davranış) İlişkisi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora tezi).
- KARAÇOŞKUN, M. D. (2004). Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (3), 23-36.
- KAYIKLIK, H., & KALGI, M. E. (2017). Dinsel Yaşayış Ölçeği: Geçerlik güvenirlik çalışması, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,
-

Sayı:17 (1), 1-19.

- KING, M., & HUNT, R. (1975). Measuring The Religious Variable: National Replication. Singapore: Journal for The Scientific Study of Religion, 14, 13-22.
- LENSKI, G. (1961). *The Religious Factor A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics & Family Life*, Garden City, NY: Doubleday Publisher.
- MUTLU, K. (1989). Bir Dindarlık Ölçeği- Sosyolojide Yöntem Sorunu Üzerine Bir Araştırma, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 194-199.
- OK, Ü. (2011). Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* Cilt 8, Sayı 2, 528-549.
- ONAY, A. (1997). Dini Yönelim Düzeyi ile Sınav Kaygısı İlişkisi ve Sınav Kaygısında Hipnoterapi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ONAY, A. (2003). Mezun Oldukları Liselere Göre Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerine ve Dinî Gruplara Yönelim Durumları, *Değerler Eğitimi Dergisi* (1), 171-194.
- ÖZBAYDAR, B. (1970). *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası.
- ÖZDOĞAN, Ö. (2005a). İnsan Allah ilişkisi, *Dini Araştırmalar*; Cilt: 7, Sayı 21, 135-162
- ÖZDOĞAN, Ö. (2005b). Ruhsal Yaklaşım ve İnsan Türkiye'de Bir Uygulama Örneği, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 15, 137-152.
- TAN, N. (2018). Kömürçünün İmanı, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Mayıs Cilt:10 Sayı:2, 625-637.
- TAPLAMACIOĞLU, M. (1962). Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, 141-151.
- TAŞ, K. (2006). *Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma*. Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Adana: Karahan Kitabevi.
- TDK (2019). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Online Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama=gtsvegui&d=TDK.GTS.5c99e2b3e97741.05879196.
- TEZBAŞARAN, A.A. (2008). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

- THOULESS, R. (1935). The Tendency to Certainty in Religious Belief. *British Journal of Psychology*, 26, 16-31.
- TÜMER, G. (1994). "DİN", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 9, 312-320.
- ULU, M. (2013). Dindarlığın Tanımı, Boyutları ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma -Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği-, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- UYGUN ALTUNBAŞ, A. (2017). *Religiöse Sozialisation in Muslimischen Familien, Globaler Lokaler Islam*, Erschienen im Transcript Verlag.
- UYSAL, V. (1995). İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma; *İslami Araştırmalar* Cilt:8, Sayı:3-4, 263-271.
- ÜLKEN, H. Z. (1958). *Felsefeye Giriş 2*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ÜLKEN, H. Z. (1963). *Felsefeye Giriş 1*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Van der MERWE, K. (2010). A Psychological Perspective on The Source and Function of Religion, *HTS Theologiese Studies/ Theological Studies* Vol 66/1, , 1-8
- YAPAREL, R. (1987). "Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psikososyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YAPICI, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Temmuz-Aralık, Cilt:2, Sayı:2, 75-118.
- YAPICI, A. (2004). Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olguyu, Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta?, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 4 (1),
- YAPICI, A. (2006). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği, *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt:6 Sayı:1, 65-115.
- YILDIZ, M. (2018). Religious Referent Transmission In The Process Of Conscience Development: A Qualitative Study. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(33), 237-258.

THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS PERSON PERCEPTION SCALE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY*

 Emine Dilşad AKÇA^a

 Mualla YILDIZ^b

Extended Abstract

Religiosity has been one of the most debated issues in Turkey in recent years. There has been considerable confusion in understanding the concepts of religiosity. The aim of this study is to develop a measurement tool that makes it easier to determine the religious perception of individuals. It is known that religions guide their believers in matters such as organizing their social lives and dealing with life difficulties. People who believe in the same religion can have a variety of different perspectives about religion and religious concepts. In this case, to find the source of the differentiation, a measurement tool was needed. It was decided to develop a scale to meet this need. Researchers should be aware that the scale developed with this study was prepared to measure individuals' perception of religiousness, not religiosity.

The first part of this study covers scientific investigation about the classifications of religiosity. It includes classification and scale development studies of religiosity in the Western countries and classifications of Islamic Philosophers about belief. The second part of the study includes discussions on classifications in the psychology of religion and the sociology of religion in Turkey. The third part covers the research model, universe, sample, data collection, and research findings.

Avicenna (2017: 182), one of the people who developed a definition on this subject, made a triple classification according to how people practice their religion. In his classification, the person who turned away from the

---

* This work has been derived from the author's master thesis entitled "The Study of Religiosity Perception Scale."

^a Master Student, Ankara University, dilsatakca@gmail.com

^b Asst. Prof., Ankara University, muallayildiz@ankara.edu.tr

possessions of this world is named as "zahit", the person who is devoted to worship as "abid", and the person who turned to the transcendent realm as "arif". Also, the well-known Turkish philosopher Hilmi Ziya Ülken has determined three different types of faith of the believer. Those whose beliefs are based on common sense intuition and imitation are those who have the coalman's faith (Ülken, 1958: 230; Ülken, 1963: 54), those who derive their opinions from the teachings of faith are those who have the faith of the theologian, and those who can purge their beliefs from the inaccurate information by critical reasoning are those who have the faith of the philosopher. (Tan, 2018: 629).

William James's classification of individual and institutional religiosity, Allport's (1967) distinction between internal and external religiosity and Glock and Stark's (1966) dimensions of religious commitment have been used as references in academic studies in the field of sociology of religion and psychology of religion in Turkey. The studies on religiosity in Turkey in recent years are also based on these classifications. These studies were also taken into consideration when determining the scale dimensions.

When developing the scale, open-ended questions were prepared firstly, then participants (N=105) were asked what they understood from the concept of religious people. An item pool was created using the data. These items were presented to experts from the fields of psychology of religion, sociology of religion, Islamic philosophy, psychology, and statistics. Considering experts' opinions and the principle of usefulness, the number of items was reduced from 145 to 41 and the pilot study was applied. The pilot application was carried out with the participation of students from Kırıkkale University (N = 98). In the exploratory factor analysis, the KMO Bartlett coefficient was 0.959, the degree of freedom was 406, and the significance level was $P < 0.005$. Varimax rotation was used during the exploratory factor analysis. As a result of the analysis, a four-dimensional scale with 35 items was obtained. After applying the scale (N = 426) an explanatory factor analysis was performed with the SPSS program, and a confirmatory factor analysis was performed with the LISREL program, and it was confirmed that it is a four-dimensional scale with 35 items. The factor load values of the items in each dimension of the scale vary between 0.48 and 0.85. It is seen that the total variance that four dimensions can explain is 57.03%.

In the Confirmatory Factor Analysis (Figure 2), it is seen that the χ^2/df value is lower than 3, and accordingly, it can be said that the model fits the data very well. CFI value was determined as 0.99 and NFI value as 0.97. If these values

are above 0,90, it means that the model fits the data very well. The GFI value is 0.84, and it means that there is no model data compatibility according to this index because it is below 0.90. When evaluated in terms of the RMSEA index, this index was found to be 0.046 for the model, and according to this index, it is possible to say that the model fits the data. When the fit indexes are evaluated in general, it is seen that the four-dimensional model fits the data. The relationship between the scale and Ok's (2011) Religious Attitude Scale was examined (Table 5) and a significant relationship was discovered between each sub-dimension.

Keywords: Psychology of religion, religiosity, scale development, dimensions of religiosity.

